

Zeeland

Jeroen Hofman

Hannibal Books

Zeeland Jeroen Hofman

Hannibal Books

A wide-angle photograph of a coastal scene. In the foreground, a low stone wall runs along the left side, bordering a sandy and pebbly beach. The water is shallow and clear, showing the sandy bottom. In the middle ground, a long, low structure, possibly a pier or breakwater, extends across the water. In the background, a large wind farm with many white turbines is visible against a blue sky with scattered white clouds. The text "Hannibal Books" is overlaid in the center of the image in a large, dark, sans-serif font.

Hannibal Books

A wide-angle photograph of a coastal scene. The sky is filled with large, grey, overcast clouds, with some blue visible in the upper left. The water is a pale, milky blue-grey. In the distance, a line of white wind turbines is visible on the horizon. The foreground shows a rocky and sandy shoreline with shallow, reflective pools of water. The text "Hannibal Books" is overlaid in the center in a large, dark, sans-serif font.

Hannibal Books

Een speurtocht
door de stilte

Hannibal Books

Jeroen Hofman

Mijn liefde voor Zeeland begon met een houten huisje. Een vakantiechalet van mijn oom en tante op Schouwen-Duiveland, het noordelijkste eiland van Zeeland. Ik herinner mij de lange autoritten in onze veel te warme Ford Escort zonder airco, met altijd aan het einde van de reis die typische lange, smalle Zeeuwse wegen waar geen end aan leek te komen. De bestemming was een oase van rust: het kleine houten huisje aan de rand van een bos. Vlak achter dat bos de duinen richting strand en zee.

Wie op een mooie zomerdag in Nederland naar de kust trekt, sluit vaak achteraan bij in de rij; van Zandvoort tot Scheveningen staan files richting zee, en eenmaal op het strand is het zoeken naar een leeg plekje in de grote legpuzzel van badlakens. Maar op Schouwen-Duiveland hadden wij het strand voor ons alleen. Het viel mij als kind al op hoe rustig het daar was en vooral hoe lang het strand op Westenschouwen zich uitstrekte. In het zand dubbele rijen palen, vanaf de duinen richting zee. Pas later leerde ik over deze Zeeuwse manier om afkalving te voorkomen.

Er is een foto van mijn familie en mij op het strand van Westenschouwen. Ik zit als puber van veertien op het zand wat voor mij uit te staren, met mijn armen om mijn knieën gevouwen. Witblond haar en een felgekleurde zwembroek. Op de achtergrond de bekende witte strandhokjes. Ook mijn oom en tante hadden daar een eigen hokje. Meer dan een strandstoel en opgevouwen vlieger pasten er eigenlijk niet in. Ik fantaseerde over hoe het zou zijn om daar een nacht in te slapen.

Wie mijn vorige boek *Eiland* kent, weet dat ik gedurende een aantal jaren op de Waddeneilanden ben geweest met een groot statief op wielen: mijn hoogwerker. Vaak kwam ik op de Wadden stukken natuur tegen die mij herinnerden aan mijn vakanties in Zeeland. Uitgestrekte natuurgebieden, brede lege stranden en natuurlijk de continue verandering van het landschap door het getij. Als je van de Wadden houdt, zou je ook Zeeland moeten ontdekken. Maar wie denkt daar alleen weidse eiland-natuur aan te treffen, komt bedrogen uit. Er zijn weinig provincies diverser dan Zeeland.

In 2020 kwam Nederland tot stilstand door de pandemie. Thuis zitten in een binnenstad is niet aan mij besteed, dus ik verlangde naar natuur, naar zee. Naar iets wat ruimte gaf tegenover de beklemmende sfeer die ons land gevangen hield. Misschien wilde ik wel op zoek naar plekken uit mijn jeugd. Toen begon ik aan de lange tochten door onze zuidelijkste kustprovincie. Van Schouwen-Duiveland naar Walcheren en van Zuid-Beveland naar Zeeuws-Vlaanderen. Er waren geen toeristen, de wegen waren leeg en zelfs bij de tankstations stond ik vaak alleen als ik de hoogwerker vol tankte. Het enige gebied waar men nog leek te werken, was op het industrieterrein bij Terneuzen en Vlissingen, precies in het midden van de provincie. Nu alle menselijke ruis was weggefallen, viel mij pas echt op hoeveel gezichten Zeeland heeft. Een landschap met natuur, grote waterwerken, bruggen en aan de horizon industrie, windmolens of havens. En overal het water dat tussendoor meandert. De leegte voelde tegelijk ook confronterend. Zou het hier ook zo stil zijn geweest tijdens de watersnoodramp van 1953, toen mensen urenlang op hun daken moesten wachten op hulp?

In tegenstelling tot op de Waddeneilanden moest ik in Zeeland langer zoeken naar wilde natuur of een mooie horizon. Zo ver het oog reikt, zag ik de grote witte wieken van windmolens. Maar waar ik die in het begin nog probeerde te mijden in mijn beeld, ging ik ze later juist waarderen als onderdeel van mijn foto's. Het is een rare gewaarwording om eeuwenoude slenken slingerend in de mist te zien veranderen in een horizon vol menselijk vernuft. Hoogspanningsmasten, schoorstenen, windmolens en zelfs een pompeuze kerncentrale. De Zeeuwen doen niet moeilijk over een beetje wildgroei.

Wie goed kijkt, ziet er toch ook veel ongerepte schoonheid. Het Verdrongen Land van Saeftinghe had ik tot mijn ontdekkings-tochten nooit eerder gezien. Uitgestrekte schorren, geulen en slikken: ze zijn het oerlandschap van Zeeland. Zeker vanaf een veel hoger standpunt zie je hoe grillig de natuur hier nog is. Zo voelt Zeeland als het decor van een film over Romeinen die Nederland voor het eerst ontdekken. Tot hun enkels in de modder, ploeterend naar een volgend kampement.

Vier jaar lang heb ik weken doorgebracht in mijn hoog-werkbakje, tot wel 20 meter hoogte. De pandemie vertrok en voorzichtig waagde men zich weer buiten. Toen mocht ook de mens van bovenaf gezien niet ontbreken in mijn verhaal, van drukke stranddagen in Breskens tot oud-Hollandse schaatsscènes bij Westkapelle en Middelburg. Als je ergens jaren en alle seizoenen de tijd voor neemt, wordt het vanzelf goed. De Zeelandbrug bij Colijnsplaat heb ik wel acht keer gefotografeerd voordat ik het juiste beeld had: een bijna abstracte vlakverdeling van blauw en bruin, met in het midden de lange witte brug naar Zierikzee.

In het nieuws wordt Zeeland vaak belicht als een lege provincie waar mensen wegtrekken uit kleine dorpskernen en buslijnen uit de dienstregeling verdwijnen omdat ze niet rendabel genoeg zijn. Toch zou ik een lans willen breken voor een provincie die zo mooi, open en weids is. Tegelijk is het een ruw landschap, waar het voor mijn gevoel altijd harder waaide dan toen ik op de Wadden fotografeerde. Maar wie van zilte wind en de geur van klei houdt, zou naar Zeeland moeten verhuizen. Stilletjes, omdat te veel mensen nou ook weer niet de bedoeling is. Het goede voorbeeld is gegeven door mijn oom en tante. Zij verbouwden het vakantiehuisje tot echte woning en vertrokken uit Schiedam om voor altijd in Westenschouwen te gaan wonen.

Bij de Wadden was ik op elk eiland overgeleverd aan het gesloten aantal kilometers dat het eiland vormde; alleen de boot kon mij van het ene eiland naar het andere verplaatsen. Hoe anders is Zeeland, waar alle eilanden met elkaar verbonden zijn door bruggen en dijken. Het duurde wel even voor ik doorhad hoe ik mij het best door dit doolhof kon bewegen. Wie mij nu, aan het eind van beide projecten, vraagt waar mijn hart het meest naar uitgaat, naar de Wadden of Zeeland, kan ik niet anders antwoorden dan: beide. Het is juist de afwisseling die mijn werk als fotograaf zo oneindig mooi maakt.

A Treasure Hunt in Silence

My love affair with Zeeland started with a modest wooden house: my aunt and uncle's holiday chalet on Schouwen-Duiveland, the northernmost island of Zeeland. I remember the long car journeys to get there, in an awfully hot Ford Escort without air conditioning, the end of our trip always taking us along the typically long and narrow roads of Zeeland that never seemed to end. Our destination was an oasis of peace: a small wooden house on the edge of the forest. Just behind the forest the dunes led the way to the beach and the sea.

In the Netherlands, anyone who visits the seashore on a beautiful summer day often spends a large part of their time stuck in queues; all of the roads leading to the sea are congested, from Zandvoort to Scheveningen, and once on the beach, it's a challenge to find a spot in the enormous jigsaw puzzle of beach towels. But on Schouwen-Duiveland we had the beach all to ourselves. Even as a child I was struck by how quiet it was there and especially by how the beach on Westenschouwen went on forever. Double lines of poles are set in the sand, running from the dunes to the sea. Only later did I find out this is a Zeeland-style breakwater, to prevent beach erosion.

There is a photo of me and my family on the beach at Westenschouwen. There I am as a 14-year-old teenager, sitting on the sand with my arms wrapped around my knees, staring into space. White-blond hair and garishly coloured swimming shorts. In the background the characteristic white beach huts. My aunt and uncle had one of those too. It didn't really have room for more than a beach chair and collapsed kite. I used to dream about spending the night in one of those huts.

Those who have read my previous book, *Eiland*, know that I spent a number of years on the Wadden Islands with a giant tripod on wheels: my cherry picker. There, I would often see nature scenes that reminded me of my holidays in Zeeland. Vast nature reserves, wide and empty beaches and, of course, the continuous transformation of the landscape by the tides. If you love the Wadden, you should definitely explore Zeeland. But anyone who thinks they will only encounter vast swathes of island nature there will be surprised. Few provinces are more diverse than Zeeland.

In 2020, the Netherlands was brought to a standstill by the pandemic. Being stuck at home in the city didn't sit well with me. I was longing for nature, for the sea. For something that offered space as a counterweight to the gloominess that lay over our country like a blanket. Maybe I even wanted to go look for the places I remembered from my childhood. That's when I started my long trips across our southernmost coastal province. From Schouwen-Duiveland to Walcheren and from Zuid-Beveland to Zeeuws-Vlaanderen. There were no tourists, the roads were deserted, and even at gas stations I would often be the only person there as I filled up the tank of my cherry picker. The only area where people still seemed to be working was on the industrial sites near Terneuzen and Vlissingen, right in the middle of the province. Now that all the human noise had receded, I noticed for the first time how many faces Zeeland has. One minute a vast nature landscape, the next large-scale waterworks, then bridges – with industrial areas, windmills and ports lining the horizon. And always the water wended its way in between it all. The emptiness also felt confrontational at times.

Would it have been this quiet during the 1953 storm flood, when people were trapped on their roofs for hours, waiting for help to come?

Unlike on the Wadden Islands, I had to work a bit harder to find untamed nature or a beautiful horizon in Zeeland. As far as the eye can see, there are the large white blades of modern windmills. But where at first I tried to avoid them in my views, I later came to value them as part of my photographs. It is a curious sensation to see grabens as old as time, meandering in the mist, shift to a horizon full of human ingenuity. High-voltage pylons, chimneys, windmills and even a self-important nuclear power plant. The Zeelanders aren't fussed about a bit of urban sprawl.

If you keep looking, you will find a lot of unspoiled natural beauty too. I had never seen the Drowned Land of Saeftinghe before my explorations. Wide-ranging salt marshes, mudflats, water channels and shallows: this is the primordial landscape of Zeeland. Especially seen from a high vantage point, it becomes clear how fickle nature still is here. Zeeland could easily serve as the location for a film about Romans when they first discovered the Low Countries around 50 BC. Up to their ankles in mud, trudging their way to the next camp.

For four years, I spent weeks at a time on my cherry picker's aerial platform, which can reach a height of 20 metres. The pandemic faded away, and people cautiously ventured outside again. So, naturally, people seen from a bird's eye view began to be part of my story too, from the packed beaches in Breskens to the classic old-Dutch skating scenes at Westkapelle and Middelburg. If you take the time for something, for many years and in all seasons, good things happen. I photographed the

Zeeland Bridge near Colijnsplaat up to eight times before I got what I wanted: an almost abstract division of blue and brown, with the long white bridge to Zierikzee running straight down the middle.

Zeeland is often presented in the news as an empty province full of small villages everyone is moving out of, with ever dwindling bus schedules because the service is not profitable. And yet I would like to champion this province that is so beautiful, open and vast. At the same time it is a harsh landscape, where I felt the winds were constantly brisker than I had experienced when photographing the Wadden. But if you love salty sea wind and silty clay, you should move to Zeeland. Quietly, though. We don't want it to become too busy... My aunt and uncle set me a good example. They converted their little holiday chalet into a real home and left Schiedam behind to go live in Westenschouwen for good.

Travelling around the Wadden Islands I was limited by the number of kilometres each island offered; I was only able to move between islands by boat. Zeeland is completely different as all the islands are connected by bridges and dikes. It did take me a while to figure out how best to navigate this warren of routes. If you ask me now, at the end of these two projects, where my heart lies, whether with the Wadden or with Zeeland, I can only honestly answer: both. It is this variety that makes my work as a photographer so infinitely beautiful.

Eine Suche in der Stille

Meine Liebe zu Zeeland begann mit einem kleinen Holzhaus, dem Ferienhaus meiner Tante und meines Onkels auf Schouwen-Duiveland, der nördlichsten Insel Zeelands. Ich erinnere mich an die endlosen Autofahrten in unserem viel zu heißen Ford Escort ohne Klimaanlage, die in den typischen langen, engen seeländischen Straßen mündeten, die ins Unendliche zu führen schienen. Das Ziel war eine Oase der Ruhe: das kleine Holzhaus am Rande eines Waldes. Gleich hinter dem Wald die Dünen in Richtung Strand und Meer.

Wer an einem schönen Sommertag an die niederländische Küste fährt, steht oft ganz hinten in der Schlange; von Zandvoort bis Scheveningen staut sich der Verkehr in Richtung Meer, und am Strand angekommen, sucht man nach einem freien Platz im großen Puzzle der Strandtücher. Aber auf Schouwen-Duiveland hatten wir den Strand für uns allein. Als Kind fiel mir auf, wie ruhig es dort war und vor allem, wie lang der Strand von Westenschouwen ist. Im Sand doppelte Reihen von Pfählen, von den Dünen zum Meer hin. Erst später erfuhr ich, dass dies eine typisch seeländische Methode ist, um das Abspülen zu verhindern.

Es gibt ein Foto von meiner Familie und mir am Strand von Westenschouwen. Ich sitze als 14-jähriger Jugendlicher im Sand und starre ein wenig gelangweilt vor mich hin, die Arme um die Knie verschränkt. Weiß-blondes Haar und bunte Badehosen. Im Hintergrund sind die bekannten weißen Strandkabinen zu sehen, darunter die von meiner Tante und meinem Onkel. Mehr als ein Strandkorb und ein zusammengefalteter Drachen passten nicht hinein. Ich stellte mir vor, wie es wohl wäre, eine Nacht darin zu schlafen.

Diejenigen, die mein Buch *Insel* kennen, wissen, dass ich mehrere Jahre lang die Watteninseln mit einem großen Stativ auf Rädern besucht habe: meine Hebebühne. Am Wattenmeer bin ich oft auf Orte gestoßen, die mich an meine Ferien in Zeeland erinnern haben. Weitläufige Naturschutzgebiete, leere Strände und natürlich der ständige Wechsel des Landschaftsbildes durch die Gezeiten. Wenn Sie das Wattenmeer lieben, sollten Sie auch Zeeland entdecken. Wer jedoch dort nur eine ausgedehnte Inselnatur erwartet, wird enttäuscht sein. Es gibt nur wenige Provinzen, die so vielfältig sind wie Zeeland.

Im Jahr 2020 kamen auch die Niederlande wegen der Pandemie zum Stillstand. Zu Hause in der Innenstadt zu sitzen, ist nichts für mich, ich sehnte mich nach der Natur, nach dem Meer. Nach etwas, das in der bedrückenden Atmosphäre, die unser Land gefangen hielt, Raum für Hoffnung gab. Vielleicht wollte ich nach Orten meiner Kindheit suchen. Dann begann ich die langen Wanderungen durch unsere südlichste Küstenprovinz. Von Schouwen-Duiveland nach Walcheren und von Zuid-Beveland nach Zeeuws-Vlaanderen. Es gab keine Touristen, die Straßen waren leer und selbst an den Tankstellen war ich beim Betanken der Hebebühne oft allein. Die einzigen Orte, an denen die Menschen noch zu arbeiten schienen, waren die Industriegebiete bei Terneuzen und Vlissingen, mitten in der Provinz Zeeland. Jetzt erst, wo all der menschliche Lärm verschwunden war, fiel mir auf, wie viele Gesichter Zeeland hat. Eine Landschaft mit Natur, großen Wasserwerken, Brücken und, am Horizont, Industrie, Windrädern oder Häfen. Und überall schlängelt sich das Wasser dazwischen hindurch. Die Leere und Stille fühlten sich gleichzeitig bedrückend an. War es

hier während der Flutkatastrophe von 1953, als die Menschen stundenlang auf ihren Dächern auf Hilfe warten mussten, genauso ruhig?

Anders als auf den Watteninseln musste ich in Zeeland länger nach wilder Natur oder einem schönen Horizont suchen. So weit das Auge reichte, sah ich die großen weißen Flügel der Windräder. Doch während ich anfangs versuchte, sie in meinen Bildern zu vermeiden, lernte ich sie später als Teil meiner Fotografien zu schätzen. Es ist ein seltsames Gefühl zu sehen, wie sich jahrhundertealte Landschaftsbilder durch menschliche Erfindungsgabe verwandeln. Hochspannungsmasten, Schornsteine, Windräder und sogar ein pompöses Atomkraftwerk – die Zeeländer stören sich nicht allzusehr an industriellem Wildwuchs.

Doch wenn man genau hinsieht, entdeckt man auch viel unberührte Schönheit. Bis zu meinen Erkundungen im Pandemiejahr hatte ich das Verdrunken Land von Saeftinghe noch nie besucht. Ausgedehnte Salzwiesen, Kanäle und Watten: Sie sind die ursprüngliche Landschaft Zeelands. Vor allem von einem viel höheren Aussichtspunkt aus kann man sehen, wie launisch die Natur hier noch ist. So wirkt Zeeland wie der Schauplatz eines Films über die Römer, die Holland entdecken. Sie stecken bis zu den Knöcheln im Schlamm und stapfen zum nächsten Lager.

Vier Jahre lang habe ich wochenlang im Korb meiner bis zu 20 Meter hohen Hebebühne verbracht. Die Pandemie verschwand und die Menschen wagten sich wieder nach draußen. Auch die Menschen, die ich von oben gesehen habe, durften in meiner Geschichte nicht fehlen, von geschäftigen Strandtagen in Breskens bis hin zu altniederländischen Eislaufszenen in

Westkapelle und Middelburg. Wenn man sich über Jahre hinweg und zu allen Jahreszeiten Zeit für etwas nimmt, zahlt sich das aus. Ich habe die Zeeland-Brücke an der Colijnsplaat ganze acht Mal fotografiert, bevor ich das richtige Bild hatte: ein fast abstraktes Mosaik aus Blau und Braun, mit der langen weißen Brücke nach Zierikzee in der Mitte.

In den Nachrichten wird Zeeland oft als eine leere Provinz dargestellt, in der die Menschen aus den kleinen Dörfern wegziehen und Buslinien aus dem Fahrplan verschwinden, weil sie nicht rentabel genug sind. Dennoch möchte ich ein Plädoyer für eine Provinz halten, die so schön, offen und weitläufig ist. Es ist eine raue Landschaft, in der es meiner Meinung nach immer windiger war, als wenn ich im Wattenmeer fotografierte. Aber wer salzigen Wind und den Geruch von Lehm mag, sollte nach Zeeland ziehen. In aller Stille, denn zu viele Menschen sollten es nicht werden. Meine Tante und mein Onkel gingen mit gutem Beispiel voran. Sie bauten das Ferienhaus aus und verließen Schiedam, um für immer in Westenschouwen zu leben.

Im Wattenmeer war ich der Abgeschiedenheit auf den einzelnen Inseln ausgeliefert; nur das Boot konnte mich von einer Insel zur anderen bringen. Ganz anders in Zeeland, wo alle Inseln durch Brücken und Deiche miteinander verbunden sind. Ich habe eine Weile gebraucht, um herauszufinden, wie ich mich am besten durch dieses Labyrinth bewegen kann. Wenn mich jetzt, am Ende der beiden Projekte, jemand fragt, wem mein Herz mehr gehört, dem Wattenmeer oder Zeeland, kann ich nicht anders antworten als: beiden. Es ist gerade die Vielfalt, die meine Arbeit als Fotograf so unendlich schön macht.

Hannibal Books

An aerial photograph of a long, narrow wooden pier extending from a sandy beach into the ocean. The pier is made of many vertical wooden posts connected by a narrow path. The ocean is a deep blue-green color, and the sky is a clear, light blue. The text "Hannibal Books" is overlaid in the center of the image.

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

De alwetende
ziener

Hannibal Books

Franca Treur

Vanuit de hemel heeft God een uitstekend overzicht. Niets kan hem ontgaan. Hij weet alles van iedereen, in Zeeland en ver daarbuiten. Ongelofelijk frustrerend voor mensen met een slecht geweten. De allereerste keren dat God naar beneden keek, vond hij het allemaal nog prachtig. Ik heb het over die oneirische week waarin hij alles vormgaf. “Hij zag dat het goed was. En het was avond geweest en het was morgen geweest.” En dan ging hij verder met het scheppen van water en lucht, planten en vissen. Op de laatste dag maakte hij de mens.

Maar al vrij snel daarna, nadat Adam en Eva van de appel hadden gegeten, zag God enkel nog hoe de mensen leefden zonder dat ze hem daarbij betrokken. Dat verdroeg hij niet. “Hij is een jaloezige God”, zeiden ze vroeger. In de zin van: hij wil alle credits voor zijn schepping en hij wil ze de hele tijd, het liefst in de vorm van lof en prijs.

Wat vindt God eigenlijk van zo’n kerel die op een hoge hijskraan klimt? Iemand die wil zien wat hij ziet en wil weten wat hij weet? En wat vindt hij van de mensen die dat boek willen kopen om al even goed ingewijd te worden in dat wat verborgen had moeten blijven? Wist Jeroen dat het precies die zonde is die ons als mensheid de das omdeed? Het kwaad kwam in de wereld omdat de mens als God wilde zijn, die het goed en het kwaad kan onderscheiden. Zo werden wij allen zondige, behoeftige mensen.

De behoefte om Zeeland te zien vanuit de lucht levert vanzelf een boek op vol zee, zand en klei. Kaal en leeg in de winter. Vol en kleurig in de zomer. Te vol inmiddels. De oorspronkelijke inwoners worden er beetje bij beetje weggedrukt.

Jeroen fotografeert van alles, maar toch vooral de zee. Hij is niet de enige. De zee vindt iedereen mooi. Wie kent geen foto’s van spattend zeeschuim met meeuwen erboven als brutale engelen, van rijen paalhoofden, of van de zee op haar zachtmoedigst, met spelende kinderen erin of een eenzaam bootje erop. Je vindt die foto’s op een EO-website, of aan de muur van een vakantiehuisje. Iedereen die zelf op het strand staat, heeft zijn telefoon bij zich en voegt als vanzelf weer een afbeelding toe aan die oneindige reeks, al dan niet met de einder recht.

De Engelse schrijfster Rachel Cusk zei een keer over het constante afbeelden van de zee dat het een vorm is van religieuze iconografie. De oceaan is de godin.

Een nogal voor de hand liggend onderwerp dus voor kunstenaars, die zee met haar inherente dramatiek. Grote schilders kwamen naar Walcheren voor het water en het licht. Piet Mondriaan, Jan Toorop, Jacoba van Heemskerck. Tussen hen en de zee was een band gesmeed.

Ik zou juist zeggen: de zee is een onmogelijk onderwerp voor kunstenaars. Hoe laat je op een tentoonstelling zien wat zichzelf al tentoonstelt? Of in een boek? Hoe ontstijgt je de conventionele, kleingeestige manier van afbeelden? Dat is helemaal niet eenvoudig. Maar je zou inderdaad je camera op ongebruikelijke hoogte kunnen laten hangen.

Als Jeroen vanaf zijn hijskraan op een zondag in de jaren tachtig of negentig naar Walcheren had gekeken, had hij ons dan opgemerkt? Het stille, donkere hart van Walcheren? Om ons heen waren al die levendige badplaatsen: Vlissingen, Valkenisse, Zoutelande, Domburg, Vrouwenpolder. We wisten wel dat daar op

de stranden de radio’s schetterden en de neonkleuren schitterden. Als we in de kerk over Sodom en Gomorra hoorden, zagen we voor ons geestesoog een zee van glitterbikini’s, surfshorts, opblaasbananen en zonnebrillen met gespiegelde glazen. Satan had het overgrote deel van de wereld al in zijn klauwen.

Alleen wij waren overgebleven, de laatste zachtmoedigen uit de zaligsprekingen van de Bergrede. In ons dorp geen feesten, geen volle sportvelden, geen muziekvereniging. De speeltuin was op zondag gesloten. Na de kerkdienst zaten we in nette jurken en broeken thuis op de bank, of op witte tuinstoelen op ons betegelde terras. Omringd door brullende heidenen leerden wij met een kop thee vragen over het geloof uit een boekje, met de antwoorden erbij. En we zongen psalmen, want een ritueel krijgt gemakkelijk gezelschap van een ander ritueel.

Lezen mochten we op zondag ook. Ouderwetse christelijke romans met een alwetende verteller die zijn personages de juiste dingen kon laten doen, de goede gedachten kon laten denken. Ze maakten ook wel fouten, de personen in zo’n boek. Maar die kwamen altijd aan het licht voordat het verhaal was afgelopen. Daar zorgde die alwetende verteller wel voor. En dan werd er op de knieën om vergeving gevraagd.

Nee, op zondag gingen wij niet naar de zee. Wel doorde-weeks, in de zomer. Af en toe. Ons strandbezoek had niks te maken met wat andere mensen daar doen: zonnebaden, luieren, ijsjes eten. Midden op de dag! Wij gingen er ’s avonds heen als de koeien gemolken waren, om een duik te nemen, ons werkzweet af te wassen, het stof en de kriebelende sprietjes die bij het binnenhalen van hooi en stro aan onze lijven waren blijven plakken.

Handdoeken onder de arm, snel de auto in. Zodra we bij de duinen waren, renden we de trap op. Wie het eerst de zee ziet! Daarna holden we om de poten te breken naar beneden. Bij de laatste treden gingen onze T-shirts al uit.

Zo’n avondduik voelde als een ander soort leven, bijna een gestolen leven. Geen bekende die ons zag. Het strand was leeg en rijk aan voetafdrukken van de honderden mensen die ons waren voorgegaan. De zonnestrallen brandden niet meer, ze streelden.

Het langzaam wegglijden van de zon aan het eind van het zilveren water was zacht voor je ogen, een streling langs de slapen. Wat ik er, rillend in mijn badpakje, aan overhield, was de gewaarwording dat je niet kan delen wat je voelt.

Of het van bovenaf gezien is, weet ik niet. Waarschijnlijk niet. Maar de foto’s van Jeroen zorgen dat ik het weer voel. Dat, en een vleugje zeewind.

The Omniscient Seer

Looking down from heaven, God has a perfect view. Nothing escapes his attention. He knows everything about everyone, in Zeeland and everywhere else too. Unbelievably frustrating for people with a bad conscience.

The first few times God looked down, he thought it was all very beautiful. I'm talking about that oneiric week in which he made everything. 'And behold, he saw it was very good. And there was evening and there was morning.' And on he went to create the seas and the sky, grasses and sea creatures. On the last day he made humans.

But soon thereafter, once Adam and Eve had eaten from the apple, all God could see was how humans were living without involving him. That he couldn't stand. 'He is a jealous God,' they used to say. In the sense that he wants to be given all the credit for his creation and he wants it all the time, preferably in the form of praise and tribute.

So what does God think about some guy climbing up onto a high crane? Some guy who wants to see what he sees and wants to know what he knows? And what does he think of the people who want to buy that book so that they too can see that which should have remained hidden? Was Jeroen aware that it is precisely this sin that has destroyed us as humankind? Evil came into the world because humans wanted to be like God, who can distinguish between good and evil. This is how we all became sinful, desirous people.

The need to see Zeeland from the air will inevitably lead to a book full of sea, sand and clay. Bare and empty in winter. Full and colourful in summer. Too full, meanwhile. The natives are slowly but surely being pushed out of the way.

Jeroen photographs everything, but the sea is the star. Not only for him, either. Everybody loves the sea. We all know those photographs of splashing sea foam with seagulls hovering over it like brutal angels, of rows of wooden poles, or of the sea at its gentlest, with children playing by the waves or a small lonely boat sailing along. The kind of pictures you find on religious websites and on the walls of holiday homes. Everyone who is on the beach has their phone with them and reflexively adds another picture to that endless collection, with or without levelling the horizon.

The English novelist Rachel Cusk once said that the constant picturing of the sea is a form of religious iconography. The ocean is the goddess.

A fairly obvious subject for artists then, this sea with its inherent drama. Many great painters have flocked to Walcheren for the water and the light. Piet Mondriaan, Jan Toorop, Jacoba van Heemskerck. A bond was forged between them and the sea.

I would actually say: the sea is an impossible subject for artists. How do you put something that is already exhibiting itself on display at an exhibition? Or in a book? How do you transcend the conventional, narrow-minded way of depicting it? No easy endeavour at all. But you could indeed try fixing your camera at an unusual height.

If Jeroen had looked at Walcheren from his crane on a Sunday in the 1980s or 1990s, would he have noticed us? The silent, dark heart of Walcheren? We were surrounded by all those lively seaside resorts: Vlissingen, Valkenisse, Zoutelande, Domburg, Vrouwenpolder. We knew that there, on the beaches, the radios were shattering ears and the neon colours were shimmering. As we listened to tales of Sodom

and Gomorrah in church, our mind's eye would project a sea of glittery bikinis, surfing shorts, inflatable bananas and reflective sunglasses. Satan already had most of the world in his grip.

Only we were left, the last of the meek from the beatitudes of the Sermon on the Mount. No parties, no bustling sports fields, no music society in our village. The playground would be closed on Sundays. After the church service we would sit at home on the sofa in our Sunday best or on white garden chairs on our tiled terrace. Surrounded by noisy pagans, over a cup of tea we would study questions of faith from a book that also provided the answers. And we would sing psalms, because one ritual is easily kept company by another.

We were allowed to read on Sundays. Old-fashioned Christian novels with an omniscient narrator who could make his characters do the right things, think the right thoughts. They made mistakes too sometimes, the people in these books. But they were always found out before the story ended. The omniscient narrator took care of that. And then they would kneel and pray for forgiveness.

No, we didn't visit the seaside on Sunday. We did go during the week, in the summer. Now and then. Our beach visits had nothing to do with what other people did there: sunbathing, lazing around, eating ice cream. And on top of that, in the middle of the day! No, we would go there in the evening, after the cows had been milked, to dive in and to wash off our sweat, the dust and the scratchy stalks that had stuck to our bodies as we brought in the hay and the straw.

Towels under one arm, quickly leaping into the car. As soon as we reached the dunes, we would run up the steps. First one to see the sea!

Then we would run down at breakneck speed. On the last steps we would already be taking off our T-shirts.

These evening dives felt like a different kind of life, almost like a stolen life. No one we knew watching us. The beach empty and rich with footprints from the hundreds of people who preceded us. The sun's rays no longer burned; they caressed.

The slow slipping away of the sun at the edge of the silvery water was gentle on the eyes, lovingly stroking our temples. What I remember best of those moments, shivering in my bathing suit, is the awareness that you can't share what you feel.

I don't know if it was seen from above. Probably not. But Jeroen's photos make me feel it again. That, and a touch of the sea breeze.

Der allwissende Seher

Vom Himmel aus hat Gott einen hervorragenden Überblick. Nichts entgeht ihm. Er weiß alles über jeden, in Zeeland und weit darüber hinaus. Unglaublich frustrierend für Menschen mit einem schlechten Gewissen.

Zuerst fand Gott noch alles wunderschön. Ich spreche von dieser einzigartigen Woche, in der er alles geformt hat. „Und Gott sah, dass es gut war. [...] Da ward aus Abend und Morgen der erste Tag.“ Und dann schuf er Wasser und Luft, Pflanzen und Fische. Am letzten Tag schuf er den Menschen.

Aber schon bald, nachdem Adam und Eva von dem Apfel gegessen hatten, sah Gott nur noch, wie die Menschen lebten, ohne an ihn zu denken. Das hat er nicht vertragen. „Er ist ein eifersüchtiger Gott“, sagten sie früher. Im Sinne von: Er will die ganze Anerkennung für seine Schöpfung, und er will sie ständig, am liebsten in Form von immerwährendem Lob und Preis.

Was denkt Gott über einen Mann, der auf einen hohen Kran klettert, um zu fotografieren? Jemand, der sehen will, was er sieht, und wissen will, was er weiß? Und was denkt er über die Leute, die dieses Buch kaufen wollen, um ebenso in das eingeweiht zu werden, was eigentlich verborgen bleiben sollte? Wusste Jeroen, dass es genau diese Sünde ist, die uns als Menschheit in Schwierigkeiten gebracht hat? Das Böse kam in die Welt, weil der Mensch wie Gott sein wollte, der zwischen Gut und Böse unterscheiden kann. So wurden wir alle zu sündigen, Hilfe bedürftigen Menschen.

Das Bedürfnis eines Fotografen, Zeeland aus der Luft zu sehen, bringt automatisch ein Buch voller Meer, Sand und Lehm hervor. Im Winter kahl und leer. Im Sommer voll und bunt. Inzwischen zu

voll. Die ursprünglichen Bewohner werden nach und nach verdrängt.

Jeroen fotografiert alles Mögliche, vor allem aber das Meer. Er ist nicht der Einzige. Jeder findet das Meer schön. Wer kennt sie nicht, die Fotos von plätscherndem Meeresschaum, über dem Möwen wie freche Engel schweben, von Pfahlreihen oder vom Meer in seiner sanftesten Form, mit spielenden Kindern oder einem einsamen Boot darauf. Sie können diese Fotos auf einer religiösen Website oder an der Wand eines Ferienhauses finden. Jeder, der allein am Strand steht, hat sein Handy dabei und fügt wie von selbst ein weiteres Bild zu dieser unendlichen Serie hinzu, mit oder ohne geraden Horizont.

Die englische Schriftstellerin Rachel Cusk sagte einmal über die permanente Darstellung des Meeres, sie sei eine Form der religiösen Ikonografie. Der Ozean ist die Göttin.

Ein ziemlich naheliegendes Thema für Künstler also, das Meer mit seiner ihm eigenen Dramatik. Große Maler kamen wegen des Wassers und des Lichts nach Walcheren. Piet Mondrian, Jan Toorop, Jacoba van Heemskerck. Zwischen ihnen und dem Meer war ein Band geschmiedet.

Ich dagegen würde sagen: Das Meer ist ein unmögliches Thema für Künstler. Wie zeigt man in einer Ausstellung, was sich bereits selbst ausstellt? Oder in einem Buch? Wie überwindet man die konventionelle, nichtssagende Art des Abbildens? Das ist gar nicht so einfach. Aber Sie könnten Ihre Kamera tatsächlich in einer unüblichen Höhe zum Einsatz bringen.

Wenn Jeroen Walcheren an einem Sonntag in den 1980er- oder 1990er-Jahren von seinem Kran aus beobachtet hätte, hätte er uns dann bemerkt? Das stille, dunkle Herz von Walcheren?

Um uns herum gab es all diese lebhaften Badeorte: Vlissingen, Valkenisse, Zoutelande, Domburg, Vrouwenpolder. Wir wussten, dass dort an den Stränden die Radios schrillten und die Neonfarben leuchteten. Als wir in der Kirche von Sodom und Gomorrha hörten, sahen wir vor unserem geistigen Auge ein Meer von Glitzer-Bikinis, Surfshorts, aufblasbaren Bananen und Sonnenbrillen mit verspiegelten Gläsern. Satan hatte bereits den größten Teil der Welt in seinen Klauen.

Nur wir waren übriggeblieben, die letzten Sanftmütigen aus den Seligpreisungen der Bergpredigt. In unserem Dorf gibt es keine Feste, keine vollen Sportplätze, keinen Musikverein. Der Spielplatz war am Sonntag geschlossen. Nach dem Gottesdienst saßen wir in adretten Kleidern und Hosen zu Hause auf dem Sofa oder auf weißen Gartenstühlen auf unserer gefliesten Terrasse. Umgeben von brüllenden Heiden lernten wir bei einer Tasse Tee Glaubensfragen aus einem Büchlein, dem die Antworten beigefügt waren. Und wir haben Psalmen gesungen, denn ein Ritual lässt sich leicht mit einem anderen verbinden.

Wir durften auch am Sonntag lesen. Altmodische christliche Romane mit einem allwissenden Erzähler, der seine Figuren dazu bringen konnte, die richtigen Dinge zu tun und die guten Gedanken zu denken. Sie haben auch Fehler gemacht, die Figuren in so einem Buch. Aber diese kamen immer ans Licht, bevor die Geschichte zu Ende war. Dafür hat der allwissende Erzähler gesorgt. Und dann baten sie auf den Knien um Vergebung.

Nein, sonntags sind wir nicht ans Meer gefahren. Aber in der Woche, im Sommer. Ab und zu. Unser Strandbesuch hatte nichts mit dem zu tun, was andere Menschen dort tun: sonnenbaden, faulenzten, Eis essen. Mitten am

Tag! Abends, wenn die Kühe gemolken waren, gingen wir dorthin, um ein Bad zu nehmen und uns den Arbeitsschweiß, den Staub und die juckenden Halme abzuwaschen, die vom Einholen von Heu und Stroh an unseren Körpern klebten.

Handtücher unter den Arm, schnell ins Auto. Sobald wir die Dünen erreicht hatten, rannten wir die Treppe hinauf. Wer zuerst das Meer sieht! Dann sind wir nach unten gerannt, als ob es um unser Leben ging. Bei den letzten Schritten zogen wir bereits unsere T-Shirts aus.

Ein solcher abendlicher Tauchgang fühlte sich an wie eine andere Art von Leben, fast wie ein gestohlenen Leben. Uns haben keine Bekannten gesehen. Der Strand war leer und voller Fußabdrücke von Hunderten von Menschen, die vor uns hier waren. Die Sonnenstrahlen brannten nicht mehr, sie streichelten.

Die Sonne, die am Ende des silbernen Wassers langsam verschwindet, war sanft zu den Augen, eine Liebkosung an den Schläfen. Was ich, zitternd in meinem Badeanzug, davon behalten habe, war das Gefühl, dass man nicht teilen kann, was man fühlt.

Ob es von oben gesehen wurde, weiß ich nicht. Wahrscheinlich nicht. Aber die Fotos von Jeroen lassen mich das wieder spüren. Das und den Hauch einer Meeresbrise.

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

A wide landscape photograph featuring a herd of brown and white cows grazing in a grassy field in the foreground. In the middle ground, there is a body of water, possibly a lake or a wide river. The background shows a distant town or city with buildings and trees under a clear, bright blue sky. The text "Hannibal Books" is overlaid in the center of the image.

Hannibal Books

Hannibal Books

NL

‘Zeeland moet nu kiezen’

EN

‘It’s time for Zeeland to make a choice’

DE

‘Zeeland muss jetzt wählen’

Hannibal Books

Gezicht op Middelburg door Johannes Goedaert, 1650
View of Middelburg by Johannes Goedaert, 1650
Ansicht von Middelburg von Johannes Goedaert, 1650

Wat maakt het Zeeuwse landschap anders? Wat heeft de geschiedenis teweeggebracht en wat is de rol van de Zeeuwen erin? En waar gaat het naartoe? Historisch geograaf Aad de Klerk en architect en stedenbouwkundige Henk Hartzema gaan erover met elkaar in gesprek.

“Sinds de zeventiende eeuw kwamen mensen al uit het binnen- en buitenland om zich te vergapen aan Walcheren als de Tuin van Zeeland. Het was een luthof en buitenplaats die rijk was aan kunstschaten en landschapsarchitectuur”, zegt Aad de Klerk, historisch geograaf die in 2003 promoveerde op het proefschrift ‘Het Nederlandse landschap, de dorpen in Zeeland en het water op Walcheren’. “En nog steeds is Zeeland prachtig. Middelburg staat in de top tien van de monumentensteden van Nederland en daarom zie je een lappendeken van schitterende landschappen. Er is een oude tekening in de collectie van het Rijksmuseum, *Gezicht op Middelburg* door de Zeeuwse schilder Johannes Goedaert (1617–1668). Je ziet daarop al het kleinschalige, gedifferentieerde landschap van Walcheren met heggelijks rondom perceeltjes. Dat is het Walcheren dat er in zijn gevarieerdheid nog is. Dat is ook het Zeeland dat schrijvers en schilders sinds de negentiende eeuw vanuit de trein en de stoomtram aan zich voorbij zagen glijden. Zeeland was verbonden met de wereld, er was naast een dagelijkse veerdienst naar Engeland zelfs een trein die uitkwam in Rusland. Net als Mondriaan en Toorop later volgden zij de elite van elders die in Domburg de zomer doorbracht om er van het Zeeuwse landschap te genieten. Ook Zeeuwen zijn er zich van bewust. Velen hebben thuis een oude kaart van Zeeland aan de muur hangen.”

Kunst is overal aanwezig, ziet ook architect en stedenbouwkundige Henk Hartzema: “Bijzonder vind ik altijd dat je hier in een relatief kleine stad als Goes een gerenommeerde kunsthandel aantreft en in Middelburg het Zeeuws Veilinghuis, waar je de mooiste objecten vindt die de rijke geschiedenis van de provincie laten zien. Het is vaak kunst uit de zeventiende en achttiende eeuw, de tijd dat Zeeland een van de welvarendste gebieden van Nederland was. Mensen uit de hele wereld kwamen hier naar het landschap en de steden kijken.” Henk Hartzema heeft veel landschappelijke projecten gedaan in Zeeland en is gefascineerd door de provincie. “Als ik over de betonplaten van de Haringvlietdam rijd, geeft mij dat altijd het gevoel van vakantie. Je komt los van de Randstad en ervaart de weidsheid van Zeeland. Het is Nederland in een notendop, met polders, dijken, dorpen met kerken, boerderijen en vuurtorens. Het is wat eilanden hebben, zoals de Wadden. Vooral de stoere dijken hier in Zeeland vallen op. Vanaf daar kijk je weids uit over het landschap met hier en daar een huisje tussen het groen. Het is een machtig gezicht en volgens mij het enige landschap in Nederland dat de laatste vijftig jaar mooier is geworden. Het is een plek waar je als mens wordt opgenomen in iets groters. De almacht van het landschap overdondert je en de enorme windmolens, dijken en sluizen versterken dat.”

Het Zeeuwse landschap

Aad de Klerk woont zelf, na jaren in de Randstad, al decennialang in Middelburg en kent het Zeeuwse landschap door en door: “Vooral de enorme diversiteit van het landschap valt mij op. Op een groot deel van Walcheren wordt je blik altijd begrensd door de eeuwige horizon van de duinen, maar overal elders zijn het de dijken die het einde van de menselijke leefwereld markeren. Die dijken werken als groeiringen in een landschap en vanaf Goes naar het zuiden gaande kom je misschien wel twintig dijken tegen. Ik denk bij al de verschillende landschappen ook aan al de verschillende geuren. Aan zee kraal bijvoorbeeld, het zoutminnende gewas dat

hier van oudsher groeit op de schorren, waar de zee het land overstroomt. Ook de paalhoofden zijn typisch Zeeuws. De stranden zijn ondenkbaar zonder de enkele of dubbele palenrijen. En dan is er de rijke geschiedenis van verschillende soorten landbouw. Met graan, meekrap, fruitteelt en – sinds de negentiende eeuw – suikerbiet. Je hebt de weidse polders van Zeeuws-Vlaanderen en Noord-Beveland en de kleinschalige op Zuid-Beveland. Heel gevarieerd. Dat alles levert een verscheidenheid van landschappen op en ook belangrijke verschillen in leefwijzen die je tot de dag van vandaag nog kunt terugvinden onder de Zeeuwen.”

Bij het Zeeuwse landschap denkt Hartzema aan water en land: “Ik denk dan ook aan de weinige vissers van Yerseke en zie een stuk land, een zeekering en daarachter de zee. Ik zie de vier seizoenen in één dag en al de mensen die als passanten door het landschap schuifelen. Maar ik zie ook de toenemende verzilting als gevolg van de zeespiegelstijging, waardoor nu de traditionele akkerbouw in het geding komt en daarmee de innige relatie van dorpskernen en het omliggende vrije veld. De beleving van de seizoenen, de opbrengst van noeste arbeid en de ervaring van goddelijke aanwezigheid gaven eeuwenlang hun zegen aan het bestaan. Dat verandert nu. Oplopende tekorten aan zoetwater vormen een trage ramp die zich in Nederland aan het voltrekken is, met name hier in de Zuidwestelijke Delta.”

Zeeland tegen Holland

“Zeeland is niet groot in aantallen bewoners. Dat was vroeger al zo en ook nu wonen er nog maar zo’n 380.000 mensen in de provincie”, aldus Hartzema. “Het waren in de afgelopen vijf eeuwen de dominante Hollandse gewesten die de buitengewesten hebben overvleugeld en zich er hebben uitgeleefd, zo ook Zeeland. Nu is het de tijd voor de Zeeuwen om weer voor zichzelf op te komen, trots te zijn op hun geschiedenis en hun landschap. De omstandigheden bieden daarvoor de kansen. De klimaatverandering en de zeespiegelstijging zullen grote gevolgen hebben voor de Zeeuwse rivieren en het landschap. Dat betekent voor de Zeeuwen dat ze weer spierballen mogen laten rollen en nieuwe overgangen van water en land moeten overbruggen. Net als met de Deltawerken zullen het menselijke kunnen en de ingenieursdaadkracht worden opgerekt. En dat kunnen de Zeeuwen dan op hun conto schrijven.”

De Klerk: “De Zeeuwen staan voor de keuze: het afsluiten en nog hoger maken van de dijken, wat water doorlaten óf zeewaarts uitbreiden met nieuwe eilanden voor de kust. Maar ze kunnen meebewegen, zoals zo vaak is gedaan in de geschiedenis. Eigenlijk zoals het Verdronken Land van Saefthinghe, dat ooit laag lag, nu door al het slib het hoogste deel van Zeeland is geworden – door mee te bewegen. Alleen Walcheren is door de eeuwen heen blijven vastliggen door de vele miljoenen die het waterschap sinds de zeventiende eeuw heeft geïnvesteerd in de bescherming en het vastzetten van het gebied. Daarom heet het ook wel het Eiland met de Gouden Rand, dat stevig blijft liggen ondanks de diepe stromingen er vlak naast bij Westkapelle en Zoutelande.”

Hartzema sluit zich daarbij aan: “Zeeland verandert en is beweeglijk. Bekend is dat er in de vijfhonderd jaar geschiedenis zo’n 185 dorpen zijn opgegeven aan de zee. Dorpen die door vloed en overstrooming inmiddels niet meer bestaan.” De Klerk: “In de middeleeuwen was Reimerswaal nog de derde stad van Zeeland. Alleen Middelburg en Zierikzee waren groter. Maar de markt, het stadhuis, de kerk en het klooster verdwenen in de zestiende eeuw allemaal onder water door stormvloed. De overblijfselen zijn bij laag water nog te zien.”

Hannibal Books

Hannibal Books

Luctor et Emergo

De tegenslag en ook veerkracht van Zeeland sluiten aan bij de Zeeuwse wapenspreuk *Luctor et Emergo*, ziet Hartzema: “Ik associeer die wapenspreuk met het eeuwenlange protestantse geploeter tegen de elementen. Er zit ook iets heroïsch in die kreet. Zeeuwen wonen op de klei en het veen en hebben het zwaarder dan de mensen die op het zand wonen. Dat is ook in het DNA gaan zitten. Het NK Tegenwindfietsen op de 8,5 kilometer lange Oosterscheldekering illustreert dat. Dat vindt pas plaats bij een zuidwesterstorm met minimaal windkracht 7.” De Klerk: “De wapenspreuk betekent letterlijk ‘Ik worstel moedig en ontzwem’ en de meeste mensen verbinden dat aan het voortdurende gevecht tegen het water. Maar het blijkt een spreuk te zijn die is opgekomen aan het eind van de Tachtigjarige Oorlog, het gaat dus over de strijd tegen de Spanjaarden. Maar natuurlijk past het ook goed bij het gevecht met het water. Niet alleen met de zee maar zeker ook met het binnenwater. Bijna niemand weet nog dat tot de jaren dertig van de vorige eeuw Walcheren en Zuid-Beveland jaarlijks gedurende vele maanden onder water stonden omdat het regenwater niet kon worden geloosd. Men heeft daar eeuwenlang mee leren leven en men heeft daar nooit iets groots van gemaakt, er zijn nauwelijks afbeeldingen van. Steeds opnieuw kwamen er mensen om bij een stormvloed, maar – dat zinnetje komt steeds terug in de kronieken – ‘kort daarna werd het weder beverst’, het werd weer zoetwater. De dijk was opnieuw gesloten en het zoute water was verdwenen. Men moest vooruit en niet bij de pakken blijven neerzitten.”

De mens wikt, God beschikt

“Het Zeeuwse landschap heeft altijd wat te verduren”, zegt De Klerk. “Naast de stormvloed en rampen die de Zeeuwen teisterden, worden ze nu getroffen door de verzilting van de grond en het massale toerisme. Vrijwel alle wateren in Zeeland zijn in de laatste vijftig jaar ondertunneld en overbrugd, en dat leidde ertoe dat veel toeristen hier kwamen om te genieten. Ondertussen verdwenen veel hoger opgeleide jongeren en schuift de oorspronkelijke bevolking bij de supermarkt aan in een rij van toeristen. De huizenprijzen blijven stijgen omdat mensen van buiten de provincie de huizen graag kopen. ‘De mens wikt maar God beschikt’ zit in de genen van veel Zeeuwen, maar ze zouden misschien wat meer moeten opstaan tegen wat ze overkomt.” En hoe dan? De Klerk: “Ik vind het interessante van Zeeland de ene laag op de andere laag. Ik zou wel willen dat we vanuit de bovenste laag de lagen eronder blijven erkennen en herkennen. Dat verdient Zeeland. In Walcheren zijn er enkele herinrichtingen overheen gegaan, maar nog steeds herken je de hogere kreekruggen, met daarop de dorpen, wegen en boerderijen en terzijde daarvan het lage grasland. Grote wegen en windmolens maken dat verhaal minder herkenbaar. Ik pleit ervoor dat we in het landschap laten zien dat Zeeland ooit een eilandenrijk, een land van overkanten is geweest. Niet door dammen door te steken en veerdiensten te laten terugkomen, maar dat we weer zien waar de kreken liggen die een scheiding vormden tussen de mensen die ooit zorgden voor de diversiteit van de bevolking. Dan herken je het Zeeuwse landschap weer.”

Allemaal koninkrijkjes

“Juist omdat de Zeeuwen door het water in het verleden letterlijk zo verdeeld zijn geraakt van elkaar, is het er moeilijk samen op te trekken”, denkt Hartzema. “Elk eiland is van oudsher een eigen koninkrijkje. Maar nu is het tijd om samen op te staan. Want wat de schrijver Ilja Leonard Pfeijffer schrijft over Venetië geldt ook voor Zeeland: dat alles wat mooi is het onheil over zichzelf uitroept.

De leegte, openheid en vrijheid van Zeeland is iets wat de Zeeuwen zouden moeten willen beschermen voordat het van ze wordt afgenomen.” De Klerk: “De groenblauwe oase wordt bedreigd en dat zie je omdat het landschap niets verbergt. Het komt aan op een gezamenlijk geluid van de Zeeuwen. Maar ja, de Zeeuwse dichter en schrijver J.C. van Schagen schreef al: ‘Wie met ons wil verkeren, die zal wat manoeuvreren moeten leren’.”

“Net als op veel andere plekken in Nederland is het hier vaak een georganiseerde onverantwoordelijkheid”, vindt Hartzema. “Nergens anders dan in Zeeland zijn er zoveel minicampings, op Walcheren zijn er wel 160. En elke boer mag straks drie windmolens op zijn land zetten. Ook hier worden de hoogspanningsmasten aangelegd die ze in Aerdenhout en Bloemendaal niet in hun achtertuin wensen te hebben. Zeeuwen zeggen wel over zichzelf dat ze niet kunnen kiezen, maar nu moeten ze wel. De koppigheid van de Zeeuwen zal er uiteindelijk voor zorgen dat ze hun eigen provincie weer gaan opeisen. Zeeland is in de lange geschiedenis altijd geconfronteerd met omstandigheden die veel groter zijn dan de mens, zoals eb en vloed, de weersomstandigheden, de overstromingen, de zeespiegelstijging en de uitstroom van rivieren. Er is altijd wel iets machtigs waarmee Zeeuwen door de eeuwen heen hebben weten te dealen. Er is altijd een toekomst.”

Han
van
Boks

Aad de Klerk (1949) studeerde en doceerde historische geografie aan de beide Amsterdamse universiteiten. Hij promoveerde in 2003 en was onder meer vijftien jaar lid van de Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad. Daarnaast is hij onder andere auteur van de *Historische atlas van Zeeland*.

Ir. Henk Hartzema (1968) is architect en stedenbouwkundige en leidt sinds 2005 Studio Hartzema in Rotterdam. Hij is betrokken geweest bij veel grote projecten op het gebied van stedelijke en regionale transformatie, zoals het Van Heekplein in Enschede, het Leiden Bio Science Park, de VU Campus Amsterdam, de Radboud Universiteit Nijmegen, Tilburg University, de Plaspoelpolder in Rijswijk en het Zeelandia-project.

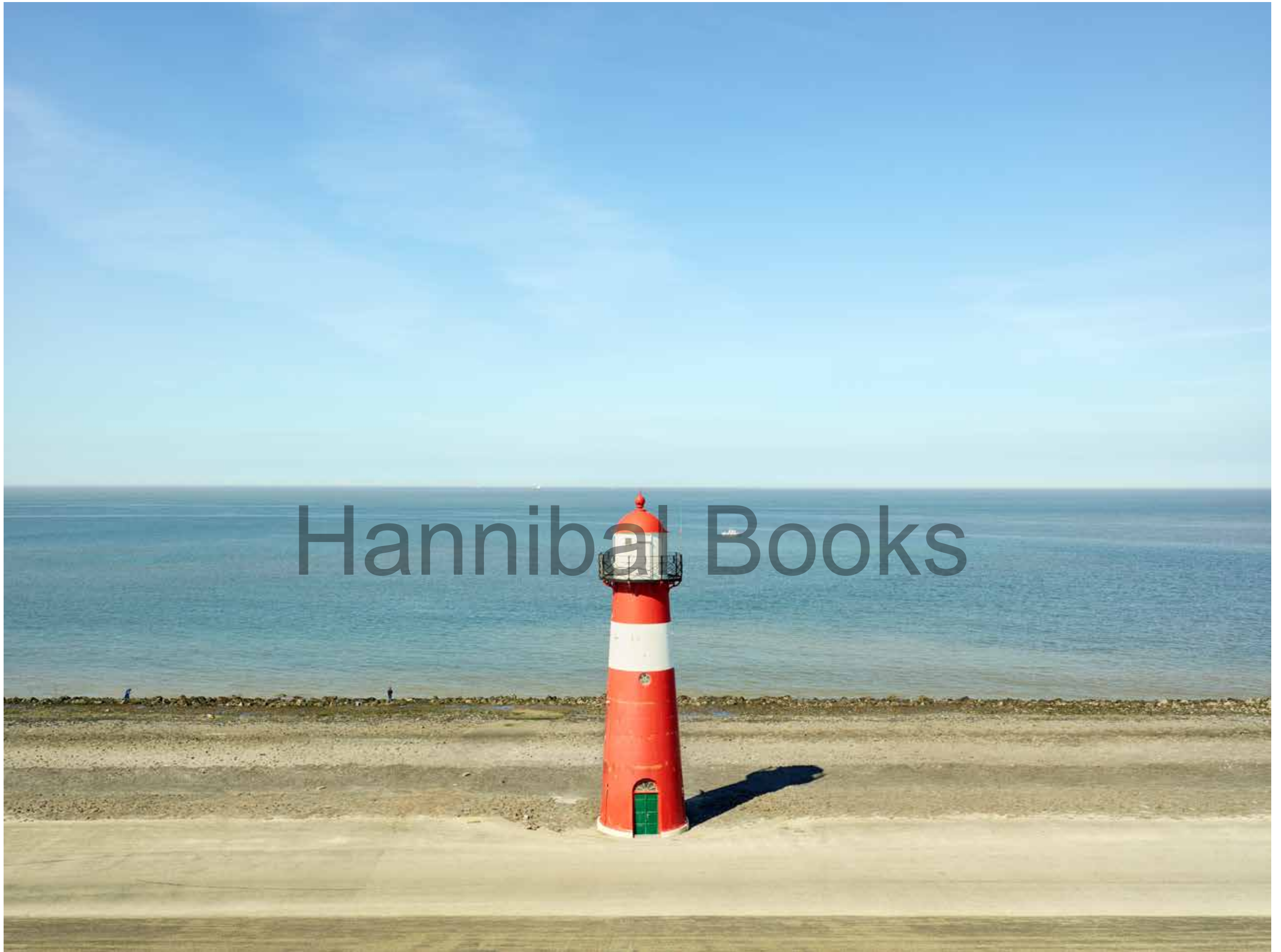
Hannibal Books

Hannibal Books

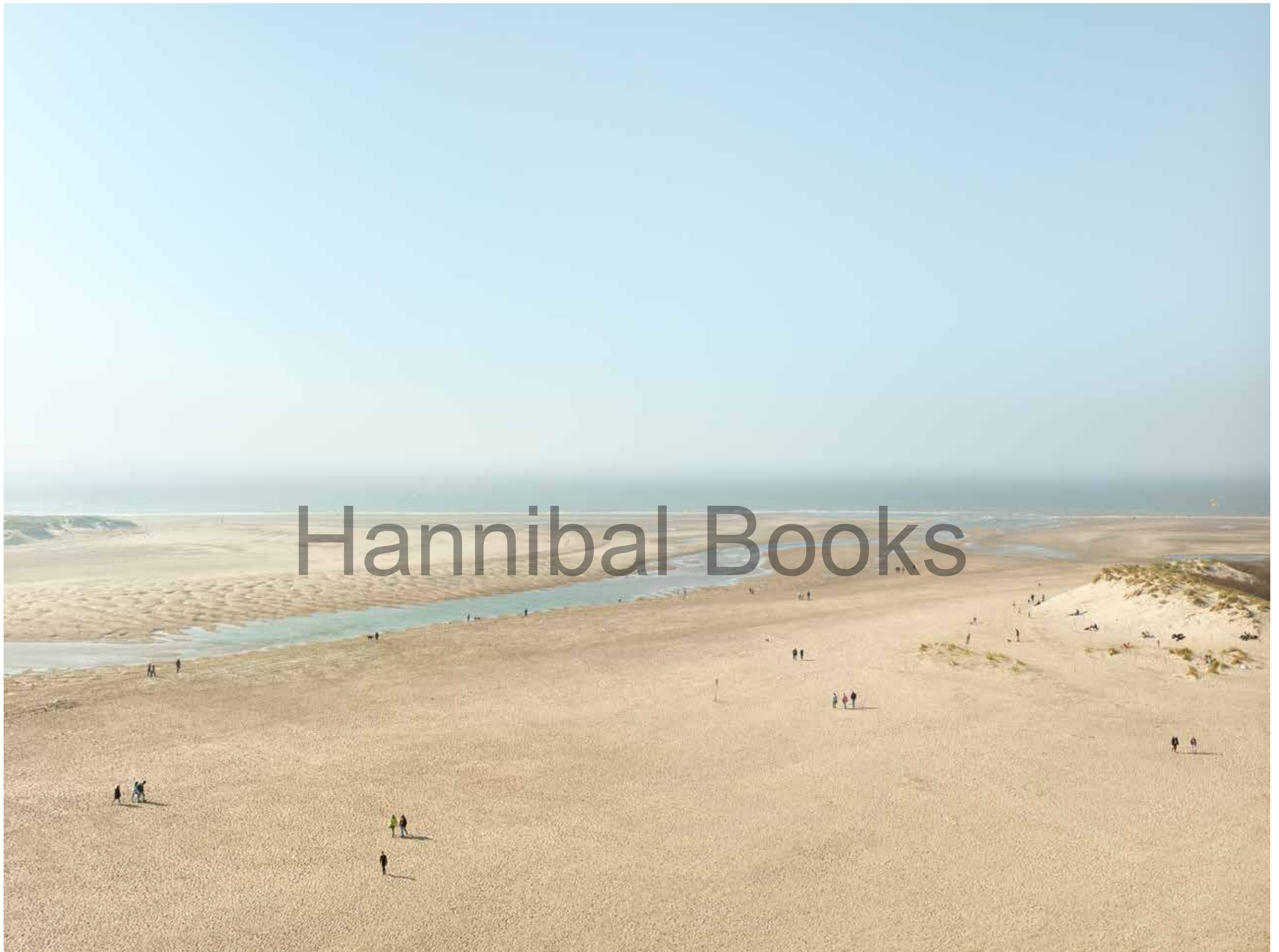
Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

Hannibal Books

Colophon

PHOTOGRAPHY

© Jeroen Hofman, 2024

TEXTS

Koos de Wilt
Jeroen Hofman
Franca Treur

TRANSLATION

Elise Reynolds (Dutch-English)
Nadja Sommer (Dutch-German)

COPY EDITING

Katia Belloy (Dutch)
Xavier De Jonge (English)
Frauke Berchtig (German)

PROJECT MANAGEMENT

Hadewych Van den Bossche

RETOUCH

Jan Stel | Postwork Imaging

DESIGN

Tim Bisschop

PRINTING AND BINDING

Trento, Italy

PUBLISHER

Gautier Platteau

ISBN 978 94 6494 154 8
D/2024/11922/63
NUR 653

© Hannibal Books, 2024
www.hannibalbooks.be

HANNIBAL
BOOKS

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any other information storage and retrieval system, without prior permission in writing from the publisher.

Acknowledgements

This project, *Zeeland*, has been, more than anything, a long quest. Never before have I driven so many kilometres within one single province. As such, good planning was essential. My fondest memories of this project must be of the winter of 2021. Slipping and sliding over the icy roads, on the hunt for classic old-Dutch skating scenes.

My thanks go out to Hannibal Books: Gautier Platteau, Hadewych Van den Bossche, Natacha Hofman and Sofie Meert. We have by now become a well-oiled machine when it comes to our collaboration. May this book be as successful as *Eiland*.

Tim Bisschop, this time your first proposal for the cover hit the bull's eye in one. Thank you for this book's beautiful design.

Jan Stel, my regular retoucher, with whom I always enjoy working. By now we know exactly how to communicate a vision. A photographer often loses sight of the larger picture when it comes to atmosphere, colour and contrast. Thanks to you, the series stays beautifully consistent.

Franca Treur, thank you for your beautiful essay. Because of you the book is now complete.

Henk Hartzema and Aad de Klerk, your knowledge of Zeeland is the perfect complement to my work as a photographer. And, of course, thanks to Koos de Wilt, who managed to turn your conversation into a smooth read.

Wouter van Leeuwen, my gallery owner. Our collaboration continues to reach new layers.

Laurine Verweijen, you know better than anyone how to hammer my random sentences and paragraphs into a clear and engaging text. Thank you for your kind help with my foreword.

Hans and Hanneke van Hoek, without your beautiful place on Westenschouwen I would never have developed my curiosity about the rest of Zeeland. I think back on the beach holidays and my first flight over Schouwen-Duiveland with great pleasure.

The Ministry of Foreign Affairs, VUMC, Rob van den Bergh, Bart Dura, Karen Harmsen, Aladar Bleeker, Frans van der Avert, Mathieu Mooren, Henk Roskamp, Ineke Meijer and many others who have added a considerable share of my work to their collections and who have now over time also become ambassadors of my work.

Job Dura, I know you don't like to be in the spotlight, but I would still like to thank you by name. With your help this project has had a great start.

My final thank you is to the best Bed & Breakfast in Zeeland, Zicht op Veere. I'd like to come back without my cherry picker someday, to simply have a holiday.

Hannibal Books